

ERDÉLYI ÖRMÉNY GYÖKEREK füzetek
az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület
havonta megjelenő kiadványa

IX. évfolyam 105. szám
2005. november

„Emlékek nélkül, népeknek híre csak árnyék,,”
(Vörösmarty Mihály)

A Fővárosi Örmény Klub minden hónap 3. csütörtökén 17 órakor - hívottan és hívatlanul - mindenkit szeretettel vár a
Budapest V. Semmelweis utca 1-3. I. emeleti zeneterembe

Részletek Narekaci Szent Gergely imájából

„... Urunk és megbékítőnk...”

„...Ő, Téged igaz és valóságos Istennek hirdetett, aki egyenlő és egylényegű az Ő mindenható Atyjával, és Ő azt hirdette, hogy kiengesztelhetetlen káromlás, ha mindenféle szentségtörő száj szól ellened, amint azt azoknál látjuk, akik ellened lázonganak. De viszont mindenféle káromlás bocsánatot nyer Őáltala, aki maga az igazság és az ártatlanság...”

Nem tudjuk elégszer hangsúlyozni a Szentháromság személyeinek az egylényegűségét, s ők mint isteni személyek sokaknak érthetetlenek, szembeállítva: nagyon nagyok a bűnök, mert nem tudják elfogadni a titkot meg Isten akaratát. Ám minden káromlás - s minden bűn lényegében káromlás - bocsánatot nyerhet, mert Jézus az igazság megtestesítője, s benne mutatkozik meg az ártatlanság, s Ő ily módon is felettünk áll.

Dr. Sasvári László

* * *

Lapunk az interneten: www.magy-orm.axelero.hu honlapon olvasható
Elektronikus levélcímünk (E-mail): magyar.ormeny@axelero.hu

* * *

Aradi Vértanúink emlékezete

Aradi vértanúinkra, magyarörmény hőseinkre emlékeztünk

*Idén, 2005. október 4-én az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület és a Fővárosi Örmény Önkormányzat közösen rendezte meg az ünnepi megemlékezést Budapesten, a Főpolgármesteri Hivatal dísztermében. Az aradi vértanúk, közöttük örménymagyarok: **Lázár Vilmos** honvéd ezredes, **Czetz János** tábornok, és **Kiss Ernő** honvéd altábornagy emlékére megkoszorúzták az Aradi Vértanúk kopjafáját. Köszöntőt mondott **Issekutz Sarolta** elnöknasszony, akinek, mint ismeretes, ősei között található Kiss Ernő honvéd altábornagy. **Bakay Kornél** történész előadásában méltatta az egykori hősök szerepét, jelentőségét, akinek beszédét az alábbiakban rövidítve közöljük. Az est hangulatát emelte a **Voszkeberán** énekkar **Zsigmond Benedek** vezetésével, továbbá a **Kecskés együttes** nagyszerű koncertet adott. Közreműködött **Szabó András** előadóművész. Az ünnepi eseményen zsúfolásig megtelt a Főpolgármesteri Hivatal díszterme.*

(Frigyesy)

Bakay Kornél

Örmény-magyar kapcsolatok

Még az iskolázott emberek sem tudnak sokkal többet az örményekről, mint amiről újkori történelmünk kapcsán szoktunk említést tenni. A történelmi Magyarország területén a XVII. században és azt követően létrejöttek örmény települések, elsősorban Erdélyben: Görgény, Bátos, Felfalu, Csík-szépvíz és Gyergyószentmiklós területén, majd a XVIII. században jelentős központok alakultak ki Szamosújváron és Erzsébetvárosban. A XIX. században megtelepedtek a bácskai Újvidéken is.

Amikor Magyarországot 1920-ban feldarabolták, s a 325 ezer km²-es országunkból 93 ezer km²-es csonka ország lett, ezek az örmény városok és falvak idegen hatalmak alá kerültek s lakosainak nagy része tovább vándorolt. 85 év óta a hazai örménység központja egyre inkább Budapest lett. Jószerével talán még azt is tudjuk, hogy az örmények menekültek, mert a hazájukban üldözték őket.

De vajmi keveset tudunk arról: kik is valójában az örmények? Milyen lehetett és hol volt az *igazi Örményország, Armenia, azaz Hajasztán!* S miért üldözték és gyilkolták őket több, mint másfél évezred óta? Mit adtak ők a világnak, az egyetemes kultúrának? Nekünk, magyaroknak van-e közünk hozzájuk a rokonszenven túl? Milyen eredetű a nyelvük?

A történelmi *Örményország* a *Kaukázus* egyik legfontosabb állama volt, az emberi civilizáció egyik ősbölcsőjének tekintett „hófehér” jelentésű Kaukázusban, ahol az égbenyúló hófödte hegycsúcsok (az *Elbrusz* 5646 m, *Kazbek* 5200 m, *Ararát*, 5165 m) alatt, a 800-2800 m tengerszint feletti tájakon, kivált a déli oldalon, virul az örökzöld növényzet, dúsan terem a füge, a gesztenye, a mandula, a sáfrány, a gypot, a rizs, a tea, továbbá a csodálatos zamatú szőlő és a kajszibarack.

A *Kászpi-tó* és a *Fekete-tenger* közötti vidék nyugati részének neve az ókorban *Kolkhisz* volt, melyhez kapcsolódott *Lázika* (a mai Grúzia nyugati része), majd következett *Ibéria* vagy *Kartlia*, azaz Kelet-Grúzia, ettől északra *Mangrélia* és *Szvanéti*, ettől délre *Armenia*, délnyugatra, a mai *Azerbajdzsán* földje volt *Albania* és *Atropaténé* területe. (Ez utóbbi területnek a neve manapság Karabah, ahol élet-halál harc dúl az elcsatolt örmények és az azerik között!)

A magukat hajkoknak (uraknak) nevező örmények között már Krisztus keresztre feszítése után hamarosan téríteni kezdett *Bertalan* és *Tamás* apostol (mindketten rajta vannak a magyar Szent Koronán)! A történelmi hagyomány szerint Jézus kortársa, *Abgár* király súlyosan megbetegedett és nem tudták meggyógyítani. Ekkor Abgár levelet küldött Jézusnak, kérve, gyógyítsa meg őt. Jézus Tádé apostolt küldte el hozzá egy képmásával díszített kendővel s a király meggyógyult. Ekkor ő és népe, a legenda szerint, megkezesztelkedett. Utódai, *Szanatruk*, majd *III. Tiridatesz* is keresztény volt, sőt ez utóbbi király 301-ben (305-ben) a kereszténységet államvallássá tette, s ezzel létrejött a világ első keresztény állama, mégpedig úgy, hogy ragaszkodtak eredeti hitükhöz, megkülönböztetve magukat az ószövetségi zsidó hagyományoktól, íme, a legfőbb ok, amiért a környező birodalmak, *Róma*, *Bizánc* és *Irán* (Perzsia) már az ókorban az örmény keresztény királyság ellen fordultak. Arménia őskeresztény lakossága ugyanis minden áron ragaszkodott ősi egyházához, így nem ismerte el sem a bizánci pátriárka, sem a római pápa fennhatóságát, hanem - mindmáig - az *Ecsmiadzinban* székelő katolikosz pátriárka a független egyházfőjük. Csodálatos szépségű és sajátos formájú templomaik - nem kevés része - a IV-V-VI-VII. században épültek fel.

Kr. sz. utáni 405-ben *Wardapet Meszrop* örmény püspök megalkotta a örmény (ún. Grabár) abc-t, s így az írásbeliség egyik jelentős központja jött létre itt, amelynek nagyszerű emlékeit őrzi a jereváni Matenadaran.

Az örmény történetírók: *Agathangelosz*, *Faustus Byzantinus*, *Parpeci Lázár*, *Elise Vardapes*, *Khoreni Mózes*, *Szebeosz*, *Mózes Daskhuranci* nemcsak azért jelentősek, mert Arménia V-VIII. századi történetének alapforrásai, hanem azért is, mert számos és fontos adatot jegyeztek fel a mi őstörténetünket is erősen érintő kaukázusi *Hunniáról*, azaz a kaukázusi hunokról. A kapocs azonban nemcsak itt lelhető fel, noha ez rendkívüli szenzációkat is hozhat, amint ezt a közelmúltban annyit emlegetett iszfaháni és krétai kódex örmény-grabár írással feljegyzett *hun nyelvemlékei* sejtetik, feltéve persze, hogy a forrás hiteles, hanem sokkal-sokkal régebbi korokban is.

A nyelvtudomány megállapítása szerint az örmény nyelv két-gyökerű. Mai formájában elsősorban indoeurópai (iráni típusú) nyelv, azonban alaprétege nem hajlító (flektáló), hanem ragozó (agglutináló) nyelv, mint a magyar is. Ezt a nyelvet az ókor egyik jelentős állama: Urartu (Nairi) hurri nevű népe beszélte a Kr.sz. előtti XII-IX. és VI. század között. Az asszír ékírás betűivel írt urartui szövegek tömege maradt fenn. Urartu adta egyébként az Ararát nevet s első királyuk Aramu pedig az Armenia elnevezést. Urartu kiterjedt a későbbi Nagy Örményország (Armenia maior) egészére, magában foglalva a Szevan, a Van és az Urmia-tó vidékét, a Tigris, az Eufrátesz és az Arax folyók forrásvidékét.

Legjelentősebb városai: Tuspa, Teisebani (Karmir Blur), Erebuni, Toprak-kala, etc. voltak. Bámulatos fejlettségű ország volt: fejlett bányászattal, öntözőcsatornás földműveléssel, ahol 1800 m magasságban virult a szőlő, készült a kiváló bor, feltártak 400 ezer literes bortárolót is. Lovaik, gabonájuk az ókor legmegbecsültebb áruai voltak.

A ragozó nyelvű hurrik nagy hatást gyakoroltak a szkítákra, ezért számunkra fontos terület Örményország őstörténete.

A Kr. sz. utáni IV-VI. századi hunok, akik a mai *Dagesztán*, *Csecsen* és *Ingus-föld* területén éltek, révén pedig még közvetlenebb a kapcsolat, hiszen az örmények és a georgiaiak terjesztették a kereszténységet a hunok, az onogur-bolgárok között. S ide kötődnek a szabírok-szavárdok is, amely azért jelentős, mert, amint ismeretes, a magyarokat régen szavárdoknak hívták.

A Kaukázussal minékünk, magyaroknak hosszú időn keresztül megmaradt a közvetlen kapcsolatunk, van forrásadatunk, amely elmondja, hogy a Kárpát-medencei Hungáriából még a X. században is állandó követjárás volt a Kaukázusba. De régészeti bizonyítékaink is vannak, hiszen a legkorábbi kerek-templomaink (a rotundáink) egy része biztosan kaukázusi örmény eredetű.

Ha nem is közvetlen vérségi alapon, történetileg mégis rokonnépnek lehet tekintenünk az örményeket. Szenvedés-történetük pedig kísértetiesen hasonló a miénkhez.

A történeti Magyarország területével csaknem azonos területű Nagy Örményországot is kegyetlenül szétdarabolták, csakhogy az örmények ellen már a Kr.sz. utáni században felléptek az akkori nagyhatalmak (első felosztása 387-ben volt), majd 1375-ben az önálló örmény állam végleg megszűnt. Ősi területei előbb perzsa, bizánci, majd arab, török és orosz megszállás alá kerültek. A törökök éppen a magyar állam ezredéves fennállásának parádés ünneplési éveiben (1894-1896) elindítják a török „végső megoldási” akciójukat, amely 1915-ben jutott a borzalmak csúcspontjára. Az ifjútörökök bő két évtized alatt a szó szoros értelmében, lemészároltak több, mint négy millió örményt, köztük 1915. április 24-én Konstantinápolyban, az összefogdosott 800 legfőbb örmény értelmiségit lefejezték és levágott fejüket gúlákban közszemlére tették.

Az örmény holokauszt legalább olyan borzalmas volt, mint a későbbiek. Ma a világban talán 7-8 millió örmény él, ebből 3,3 millió a 29 800 km²-nyire zsugorított Örmény Köztársaság területén, egy olyan országban, amelynek névadó szent hegye, az Ararát Törökországé és a határon átmenni nem lehet, legszebb fővárosa, Ani Törökországé, éppúgy, miként a mi koronázó városunk Pozsony Szlovákiáé. Amint minket is saját nemzetrészeink vesznek körül, ugyanígy van ez Arménia esetében is. S a magyar holokauszt is azonos elvek és megfontolások szerint folyt évszázadokon keresztül.

Valóban hajtsunk fejet a magyar Haza nagy örményeinek emléke előtt, s becsüljük meg e két nép barátságát!

*(A történész előadása elhangzott
az Aradi Vértanúinkra, Magyarörmény hőseinkre emlékezzünk
című rendezvényen 2005. október 4-én Budapesten
a Főpolgármesteri Hivatal dísztermében.)*

* * *

Jókai Mór

Egy nemzeti hadsereg

Mesemondás! Lehetett is az valaha!

Hogy egy kicsiny, elszigetelt országnak rokontalan nemzete valaha saját haderejével kilenc oldalról rárohánó támadás ellen védelmezte volna magát diadallal, dicsőséggel! Hogy ne bírt volna vele „egy” óriás! Hogy rá kellett volna ereszteni Európa másik kolosszát is, még azzal is megbirkózott, még akkor is saját magának kellett lefeküdnie, hogy rágázolhassanak! De hát hol vette volna ez a nemzet azt az ősmundabeli erőt, az újabb kornak e *Niebelungen*-énekéhez?

Elmondom, ahogy megértem. Egy végzetetlen jajkiáltás hangzott végig; az ország egyik bércfalától a másikig vetődött az vissza, s midőn másodszer visszatért, már nem volt jajkiáltás, hanem harci riadó! Megnépesült a kitűzött zászlók környéke.

A földműves elhagyta ekéjét, a tanuló elhagyta iskoláit, a családapa boldog tűzhelyét, és ment a zászlók alá.

Tizenhárom-tizennégy éves gyermekek csoportja emelte a nehéz fegyvert, mely alatt még válla megörnyedt, és hetvenéves, galambósz férfiak álltak a gyermekekkel egy sorba. Nem kellett felpénzzel csalogatni senkit; egy nemzetiszínű kokárda volt az egész ajándék, amit a belépő kapott.

Úri családok elkényeztetett fiai, mágnások, nemesek jöttek önként, s együtt sanyarogtak a parasztfiúkkal esőben, zivatarban, sárban szemétágyon, rongyban és dicsőségben! Egy ügyvéd otthagyta irodáját, kardot kötött, s a legelső csatában maga vitte a zászlót legelől Schwechatnál a kartács-záporral szemközt. A végén ezredes lett. Sohasem tanulta a háborút.

Egy fiatal földesúr menyegzőjét megtartotta ma, másnap csatába kellett mennie; a római sáncokat ostromolták; ott első volt, ki zászlója élén felhatolt; lelőtték.

A cisztercita barátok kolostorából, három növendék kivételével, minden kispap elment honvédnek. A prior maga látta el őket úti étellel, mikor szekérre ültek. Amint a refektóriumba visszatérve, a honn maradt kegyeseket megpillantá, sírva monda nekik: „*Ti gyávák, minnek maradtatok itthon?*”

Elmentek az ügyvédek; nem akart most senki pörlekedni. Elmentek a bírák; hisz nem volt senkinek panasza. A mérnökökből lettek tüzerek, utászok. Az orvosokból tábori sebészek. Ágyban meghalni nem volt most divat. Híres korhelyekből híres hősök lettek. Csöndes jellemekből oroszlánok. Még a rablók is megtértek. Egy hírhedt rablóvezér amnesztiát kért magának és társainak, és százhatvan lovast állított ki a csatamezőre, kiknek nagy része a hazát védve nyerte el a halált, mit a haza rontásáért előbb megérdemelt. Egy főúr maga egész huszárezredet szerelt fel; másik huszárezredet két hét alatt állított ki a jászkun főkapitány.

Nem volt fegyver? Vettek el az ellenségtől. Egy közönséges székely földész kitalálta, hogyan kell ágyút önteni, fűrni, és ellátta népét csatalövegekkel. Vashámorok átalakultak golyó-öntödékké. A ma alakult zászlóalj már holnap gyakorlatot tartott, s egy hét múlva már a Tűzkeresztelőre. Így támadt a nemzeti hadsereg.

*(Elhangzott az Aradi Vértanúinkra,
Magyarörmény hőseinkre emlékezzünk című rendezvényen
Szabó András előadóművész tolmácsolásában
2005. október 4-én Budapesten a Főpolgármesteri Hivatal dísztermében.)*

* * *

„A rosszak csak azért olyan erősek, mert a jók olyan gyengék.” (Sz. X.Pius)

* * *

Puskás Attila

Örmény ős Gyergyószentmiklóson

Az őszi falevelek rezgő-remegő hullása és az idegesen szorgos, majd egyre inkább lecsendesülő őszi munkálatok ellenére a gyergyószentmiklósi örménymagyar közösség kulturális és egyházi életében tavaszi pezsgést hozott az ős. A nyári szétszórtság, a szabadságok, az utazások, munkálatok után igazán jól tett a szellemnek és a léleknek az a néhány rendezvénysorozat, melyek nem csak hétköznapjainkat tették szebbé, hanem feltárták a nagyvilág előtt értékeinket, és ezáltal hozzájárultak a közösség önmegismeréséhez.

A gyergyói örménymagyarország életében minden évben meghatározó esemény ősszel a kisasszony-napi Mária búcsú. Többeknek ez azért is szép esemény, mert a pünkösdi somlyói búcsúval keretet ad az egész évnek. A pünkösdi búcsú alkalmával nagyon sokan meglátogatják a templomot, innen elszármazottak vagy kíváncsi turisták. A Kisasszony napját követő vasárnapi búcsú talán pontosan amiatt, hogy itt ez kulturális ünnep is, az önmagunkra való figyelés és önmagunk megismerésének ideje. Ezt tapasztaltuk most is.

A templomi ünnepséget, melyen jelen volt **Ft. Hajdó István** főesperes, **Dr. B. Garda Dezső** történész, parlamenti képviselő, **Demeter Attila** államtitkár, a Megyei Tanács részéről **Lukács Levente**, **Pap József** polgármester, **Kereső Attila** városi tanácsos, **Ft. Ferencz Antal** gyergyócsomafalvi plébános prédikációja tette meghitté. A szónok Mária követésére buzdította a híveket, aki mint az Oltáriszentség első és eredeti szent szekrénye a Krisztus hordozásának eredeti szimbóluma. Az ünnepélyes körmenetet a **Lázár Mária** Oltáregylet-elnöknő által előkészített Máriavivő lányok, és az egykori Legényegylet utódai, a Vörösköpe-nyesek katonás rendje tették díszessé. De a templomi ünneplés talán azért volt szebb, mint máskor, mert

nem csak a gyergyóiak ünnepeltek, hanem itt voltak a csíkszeredai-szépvízi örménymagyarok, suceavai örmények és végre az erzsébetvárosiak is.

Élő hagyomány a búcsú összekapcsolása egy közösségi kulturális rendezvénnyel. Ennek színhelye a Tarisznyás Márton Múzeum volt ebben az évben. Több szempontból is fontos esemény ez a közösség számára. Elsősorban azért, mert a vatikáni Pápai Kultúra Tanácsa meghívására a Romániai Örmény Katolikus Ordinariatus egy képviselőjét várták egy Szarajevóban a globalizáció kulturális kihívásairól szervezett konferenciára. Nagyon örvendtünk, hogy közösségünket a csíkszépvízi származású *Demeter Zsuzsa* képviselhette. Egyházi rendezvényen laikusként jelen lenni annak jele, hogy az örmény katolikusok komolyan veszik társadalmi szerepüket, és bizonyítja, hogy az örmény katolikus egyházban nem csak névlegesen, de valóságosan is meghatározó szerep jut a világi krisztushívőknek. A júliusi konferenciáról Demeter Zsuzsa rövid előadásban számolt be, kiemelve, hogy az erdélyi örménység jelenléte példa lehet a népek békés együttélésére, amely különösen a Balkánon igencsak szükséges. Az Egyházra ebben a folyamatban hatalmas szerep hárul, hiszen egy közösség életében összekötő, békítő, megtartó szerepe van.

A második előadásban az örmény plébánia könyvtárát ismerhette meg a hallgatóság. Közismert a gyergyószentmiklósi örmények hűséges ragaszkodása saját hagyományaikhoz és értékeikhez. Ez a ragaszkodás tette lehetővé, hogy a „40 év” idején sikerült teljes egészében épségben megőrizni a plébánia könyvtárát. Szerencsére kevesen tudták, hogy a poros polcok valódi könyvritkaságokat rejtettek, amelyek a plébánia felújítása után méltó helyre kerültek. De még nagyobb ritkaságnak számít egész Erdélyben, hogy *Székely Szilárd* hitoktató jóvoltából megkezdődött e könyvtár digitális feldolgozása, amivel sikerül a kutatás számára hozzáférhetővé tenni a könyveket, és a könyvek pontos nyilvántartása megőrzésüket is szolgálja. Székely Szilárd fáradtságos és aprólékos nyári munkájának meglett az eredménye. Előadásából kiderült: több értékes könyvritkasággal találkozunk. Fény derült arra is, hogy az örmény, latin, olasz, német nyelvű tudományos és prédikációs könyvek mellett lengyel nyelvű könyveink is vannak. A régi könyvek olvasásához nem szokott jelenlévők számára pedig gyakorlati tanácsokat adott arról, miként kell egy régi könyvhöz egyáltalán hozzáállni, milyen információt hordoz egy régi könyv címlapja, stb. Előadása után a jelenlévők megtekinthették a Tarisznyás Márton Múzeummal közösen előkészített kiállítást. Nem csak könyveket, hanem XVIII. századi helyi miseruhákat, kelyheket, keresztút képeit is láthatták a látogatók. Önmagában az is példaértékű, hogy sikerült az örmény egyház kincseit egy városi múzeumban bemutatni, amely sokak számára korábban elképzelhetetlen volt.

Az előadás-sorozat utolsó előadója **Dr. B. Garda Dezső** történész volt, aki a *Mercantile Forum* jegyzőkönyveit kutatta a nyár folyamán. Előadásában ismertette a fórum működését, kiemelve annak társadalmi életben betöltött szerepét. A Forum nem csak kereskedelmi kamara volt, hanem az örmény mindennapok gondjait-bajait minden szinten orvosló intézmény, amely modellértékű lehet a mai világban is, például az erdélyi magyar autonómia kérdésében.

Az előadást az örmény egyházközség kórusa tette színesebbé. Ennek végén a Szilágyi vendéglőben előkészített ebéd mellett vidám hangulatban folytatódott az ünnepelés.

Az őszi eseménysorozat másik nagy eseménye az 1848-as forradalom hőseire való emlékezés volt. Ez bennünket mélyebben érint, amióta az EÖGYKE jóvoltából egy *Czetz János* emléklapketet őrünk a templomkertben, a kápolnák egyikén. A 48-as szabadságharcról *Rokaly József* történész tartott előadást, majd *Lázár Alfréd* gondnok és *Lázár Mária* elnöknő megkoszorúzták a felújított kápolna falára helyezett emléktáblát. Az örmény kórus itt is örmény és magyar énekeket énekelt.

A harmadik nagyobb méretű esemény a *Tarisznyás Márton* emlékünnepség volt a Múzeumban és az Örmény temetőben. Tarisznyás Marci bácsi 25 évvel ezelőtt költözött örök otthonába, de munkásságával már itt a földön örökké tartó művet alkotott. Ezt emelte ki **Csergő Tibor** múzeumigazgató, aki ugyanakkor emlékezett a nagynevű történész kedves feleségére, Juckó nénire, aki feldolgozta férje hagyatékát. Az eseményen jelen voltak a székelyföldi múzeumigazgatók. Az örmény-magyarok pedig büszkék lehettek arra, hogy két székelyföldi múzeum megalakulásában is meghatározó volt az örménymagyarok szerepe, hiszen a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum is egy örménymagyar, **Vasady Nagy Gyulának** köszönheti létrejöttét. Az őszi napfény sárga fényének melankóliája tette meghitté a koszorúzási ünnepséget. Az őszi eseménysorozat itt még nem zárul le, hiszen novemberben egész hetet szentelünk az örmény kultúrának. De erről majd a következő lapszámban olvashatnak.

A falevelek lehullnak, de az emlékek maradnak. Reméljük, mindenki számára felejthetetlenek voltak. Így telik el lassan az őszi Gyergyószentmiklóson.

(A szerző vikárius-plébános)

Ávedik Lukács és az erzsébetvárosi örmény közösség a XIX. század második felében

Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Kedves Hallgatóság!

A 2002-es budapesti örmény kiállítás után kaptam egy lehetőséget, hogy a négy nagy erdélyi magyar-örmény település egyikébe, Erzsébetvárosba eljussak. Diáktársaimmal az örmény templom története, könyvtára mellett a plébánia könyvtára és levéltára is foglalkoztatott bennünket, illetve a város főúrnak, az Apafi családnak története, valamint a helyi lakosok élete az újkortól napjainkig. Érdeklődésem hamarosan egy, a városban gyakran előforduló név, Ávedik Lukács plébános felé fordult, aki a város szülötte volt és szinte itt élte le egész életét.

A téma betekintést enged mind az etnikai, mind a felekezeti kisebbség helyzetére a Kárpát-medencében a XIX-XX. században, illetve az örmény nép történelmének vizsgálatára is.

Sokat tett Ávedik Lukács az örménység fennmaradásáért, vagy tehetett volna többet is? - ez a feszült-ség egész életén átvonult. Dolgozatomban egy, a helyzet adta történetíró életét kívántam megörökíteni.

Az erdélyi örmény települések közigazgatási és egyházi egysége 1680-ra történt meg az ún. örmény kompánia létrehozásával. Később az örmény közösség több privilégiumot is kapott, például a szabad költözés, szabad kereskedelem jogát. II. Apafi fejedelem kiváltságlevelet adott ki, mely alapján saját bírót állíthattak, ezek a bírák viszont a székely főbíráknak voltak alárendelve. Az egységes igazgatás 1700-ig állt fenn, az örmény főbíró Ebesfalván székelt. Ekkor azonban Szamosújvár külön főbíróvá választott.

A XVIII. századra négy jelentős örmény település alakult ki, a két szabad királyi város: Szamosújvár és Erzsébetváros, ezen kívül Gyergyószentmiklós és Csíkszépvíz. Az örmények itt is, mint bárhol, kereskedelemmel és kézművességgel foglalkoztak, ezen belül marhakereskedéssel és bőrfeldolgozással. Ennek érdekében Moldvából és Erdélyből vásárolták meg az állatokat és eljutottak Pestre, sőt a bécsi piacra is.

A XIX. században bekövetkező változások lassan az örmények hanyatlásához vezettek, piacuk beszűkült, gazdasági pozícióik jelentéktelenné váltak. A megváltozott körülmények következtében az örmény lakosság a külkereskedelemtől áttért a belkereskedelembre. Ezek következtében már más termékekkel, főként bőr kikészítésével foglalkoztak. A lakosság számát tekintve is lelassult a gyarapodás, a bevándorlás majdhogyanem megszűnt.

1868-ban Ferenc József törvényben szabályozta Magyarország és Erdély egyesítését. A törvény kimondta: Erdély minden lakosa nemzetiségi, nyelvi és vallási különbség nélkül egyenjogú, s Erdélynek ezzel ellenkező törvényei eltöröltetnek. Azokat a törvényeket, melyek az erdélyi területen a bevett vallások vallásgyakorlati és önkormányzati szabadságait, jogegyenlőségét biztosítják, sértetlenül fenntartják, egyzersmind a görög és az örmény katolikus, valamint az ortodox egyházakra is kiterjesztik. 1848 után az etnikai alapokon szerveződött közösségek elvesztették jogi személyiségüket, és a modern társadalomba való integrálódás egyben nemzetiségük feladásához is vezetett. Erre való érdekes reakcióként egy új ideológiát dolgozott ki a XIX. század végén a Szamosújváron megjelenő Armenia folyóirat körül kialakult értelmiségi csoport, ez az ideológia pedig az ... armenizmus. Ez azt jelentette: két síkon próbálták megfogalmazni a magyarországi örmények önazonosságukat, politikai értelemben a magyar nemzet részeként határozták meg magukat, kulturális értelemben viszont örmények kívántak maradni. E körnek volt jeles tagja többek között *Merza Gyula*, vagy *Szongott Kristóf* szamosújvári plébános, de maga *Ávedik Lukács*, erzsébetvárosi esperes is. Az örmény neofiták egyenesen azonosították magukat a magyarsággal, melynek nemzetfelfogása a korban tökéletesen egyezett abban, hogy az országban mindenki vagy már magyar, vagy azzá lesz.

A magyar-örmények asszimilációja jelentős méretűvé a XIX. században vált, de gyökerei már korábban keresendők. Nagyban hozzájárult a magyarságba való beolvadáshoz, a többi nemzetiséggel szemben, hogy az örmények messze éltek hazájuktól; munkájuk, a kereskedés révén pedig hajlamosak voltak arra, hogy megtanulják az adott ország nyelvét. Ehhez járult hozzá az is, hogy beköltözésükkor elfogadták az uralkodó feltételét, hogy a magyar etnikumhoz tartoznak, tehát mint nemzetiség nem léphettek fel jogaikért akkor sem, amikor más nemzet a kiegyezés után már élhetett ezzel a lehetőségével. A többi nemzetiségek politikai egységekbe tagolódtak, a kiegyezéssel pedig egyre gyakrabban felléptek jogaik érvényesí-

tése érdekében. Az örmények a négy településen kívül nem éltek jelentős tömbökben. A folyamat menthetetlennek bizonyult, ezt mutatja az is, hogy a Lemberg központtal, önálló püspökkel bíró lengyel örményeknél is hasonló elörménytelenedés következett be.

A magyar-örmények az asszimilációt többféle módon igyekeztek megakadályozni: örmény egyesületek, folyóiratok, alapítványok létrehozásával, illetve, szüntelen kérelmekkel, hogy felállíthassák az örmény püspökséget. A római katolikus hívek száma Erzsébetvárosban 1898-ban már körülbelül duplája volt az örmény katolikusokénak. 1910-re Magyarországon összesen csak 121 örmény családot számoltak, ezek is már teljes mértékben beolvadtak a magyarságba.

A korabeli helyzet ábrázolására egy meghatározó személy életét ragadtam ki, Erzsébetváros plébánosával foglalkoztam részletesebben; az ő életén és munkáján keresztül az erdélyi örmények életét szeretném láttatni.

Ávedik Lukács 1847. október 18-án született Erzsébetvárosban. Az 1900-ban készült személyes jelentésében Ávedik beszámolt arról, hogy az első négy gimnáziumi osztályt szülővárosában, a következő négyet pedig Székelyudvarhelyen végezte, majd a teológiai tanulmányait Gyulafehérváron folytatta. Ávedik Lukácsot 24 évesen a bécsi örmény püspök szentelte pappá. Erzsébetvárosban teljesített kápláni szolgálatot 7 évig, amikor is az úgynevezett zsinati vizsgát sikeresen letette a következő év májusában. Ennek következtében érdemessé vált a 'parochus' címre, így a püspök beiktathatta őt a plébánosi hivatalba. A főpap a beiktatás alkalmával Ávedik Lukácsot nevezte ki a kerületi jegyzői tisztre is. Ávedik az alesperesi hivatalba 1880-ban került, később esperessé, majd 1894-ben főesperessé nevezte ki előjárójá.

Beosztott lelkészársai meg voltak vele elégedve, mert a kor problémáira valóban választ váró főesperes a koronagyűléseken hasznos előadásokkal, reform gondolatokkal látta el őket.

Ávedik teológiai tanulmányaival végezvén, 1870-től tanított a helyi gimnáziumban, majd 1878-ban a plébánosi kinevezéssel együtt járó igazgatói állást is megkapta a helyi fiú-és leányiskolában. Itt mint hittanár tanított. Később a főesperességgel a kerületi egyházi tanfelügyelői tisztséget is ellátta. Beosztottjai szintén elégedettek voltak vele, mert valóban szíven viselte a diákok kiváló neveltetését. Erzsébetváros kerületi egyházi tanfelügyelőjeként tanügyi kiállítást rendezett 3 megye intézményeinek bevonásával 1893-ban.

Tíz év múlva a szervezőbizottság elhatározta, hogy a következő tanévben Erzsébetvárosban tartják meg a nagyszabású kiállítást. Mindenféle oktatási intézményt meghívott a bizottság és a korábbi 3 vármegye mellé még kettőt vontak be. 1908-ban, amikor Ávedik betegsége miatt lemondani kényszerült az elemi iskola gondnokságáról, a királyi tanfelügyelőtől egy hálálkodó levelet kapott. Ebben mondtak köszönetet Ávedik fáradhatatlan és buzgó tevékenységéért, mellyel az erzsébetvárosi állami elemi iskolát magas színvonalon álló virágzó intézetté fejlesztette.

Ávedik pályafutásának nagy elismerését jelentette a neki adományozott egyik legrangosabb kitüntetés. Az államtitkár jelentéséből kiderül: a király Ávedik Lukács erzsébetvárosi örmény katolikus esperes plébánosnak a közügyek és a tanügy terén szerzett érdemei elismeréséül a Ferencz-József rend lovagkeresztjét legkegyelmesebben adományozni méltóztatott.

Ávedik sok tennivalója mellett is szakított időt híveire. Többek levele is megtalálható az erzsébetvárosi örmény templom levéltárában. Az itt található egyházközségi könyvek, a különböző alapítványok jegyzőkönyvei mind beszámolnak Ávedik adakozó szándékáról. Ezt mutatja a főtemplom egyik üvegablaka is, melyet 1902-ben készítettett Szent Lukács evangélista tiszteletére.

Az erzsébetvárosi plébánosnak jelentős szerepe volt Erzsébetváros közéletében: több bizottságnak, mint például a Kameller-alapítvány, vagy a Kabdebó alapítványnak is tagja volt, elnöke a Kis-Küküllő vármegyei Általános Tanító Egyesületnek, Kis-Küküllő vármegye választmányi tagja, a jótékony alapítványok bizottsági elnöke.

Erzsébetváros, mint szabad királyi város az országgyűlésen szavazattal bíró jogi személy 1905-ben országgyűlési képviselő-választásra készült. Választási elnökké az örmény plébánost szavazták meg a városi képviselő-választmányon.

Ávedik Lukács számos könyvet írt és kihasználta a lehetőséget, hogy publikáljon a helyi újságokban. Legtöbb tudományos cikke azonban az 1887-ben meginduló örmény folyóiratban, az Armeniában jelent meg, mely évente kötetben látott napvilágot. Ávedik saját bevallása szerint fontosnak tartotta, hogy az örmények megőrizzék a hagyományukat, kultúrájukat. Ennek érdekében megpróbálta népszerűsíteni az örmény nyelv oktatását, például úgy, hogy örmény olvasókönyv-sorozatot indított az Armenia hasábjain. Konkrétan kifejezte azt a szándékát, hogy másokat is serkenteni akart az Erdélyben már-már holt nyelv tanulására és használatára. Sok mindenben szenvedünk hiányt, kellene egy módszeres nyelvten; szüksé-

günk van egy örmény-magyar és magyar-örmény szótárra; mert csak ezek segítségével kutathat az érdeklődők az örmény irodalom gazdag bányájában. Én reményelem, ha felébresszük a teremtő, munkás Múzsákat, ezekről is lesz gondoskodva - írta. A gondoskodás viszont elmaradt, erre ő sem vállalkozott, az örmény olvasókönyvnek is csak pár száma jelent meg a folyóiratban.

Az Arméniában megjelent egy-egy értekezését a következő években felhasználta könyveinek egy-egy fejezeteként. A cikkek megírásához szükséges iratokhoz az erzsébetvárosi egyházi levéltárban fért hozzá. A sorozatban a cikkíró felhasználta még püspöki leveleket, canonica visitatiokat is, és igyekezett pontos történelmi háttérrel adni. Erzsébetváros örménységének helyzetét összehasonlította a Habsburg Birodalmon belüli egyetlen, a lemergi örmény érsekségével. Következtetésül megjegyezte: „ezen egyházmegye példát adott arra, hogy miként kell a jövőt biztosítani.” Ávedik ezzel szülőföldje számára szeretett volna más, jól működő örmény egyházmegyét követendő példaként felmutatni.

Folytatjuk

(Polyák Mariann előadása elhangzott a

Fővárosi Örmény Klub szeptember 15-i műsorán)

* * *

Kátainé Szilvay Ingrid

Maestro Kozmosz, avagy látogatás a jereváni Paradzsanov Múzeumban

A zsenialitás mára irodalmi fogalomná vált. Zseninek nevezzük az olyan embert, aki számunkra elérhetetlen időben és térben létezik. Legendákból és iskolai tankönyvekből értesülünk életéről. Köztünk már rég nem él. Akiknek szerencséjük volt életében ismerniük Paradzsanovot, akik kommunikálhattak vele, élvezhették gyermeki jóhiszeműségét, artisztikus humorát, nyugtalanító energiáját, szemtől-szemben találhatták magukat egy olyan emberrel, akinek gondolatai, szavai és munkája által minden értelmet és szépséget nyert. Ez az „ideológusok és bürokraták nyugalmanak veszélyeztetője” mágnese volt a kereső, gondolkodni merő, közhelyeket gyűlölő, nem mindennapi embereknek.

Üstökösként csapódott be a szovjet idők átideologizált, agyoncenzúrázott művészetének börtönszagú atmoszférájába. Az üstökös hosszú csóvát húzott maga után: kollégák, hódolók, adeptusok hosszú sorát. Akik ismerték, mesélik, hogy sohasem lehetett egyedül találni. Barátok, vendégek, véletlen ismerősök, ismeretlenek és még ki tudja kicsodák éltek és visszaéltek vendégszeretetével, őszinte kíváncsiságával és jóindulatával. Hogy mikor dolgozott, aludt, evett vagy olvasott - azt senki sem tudta. Állandóan mesélt, másokat hallgatott, utazott és alkotott. „*A lélek köteles dolgozni. Éjjel-nappal, éjjel-nappal.*” Paradzsanov számára az alkotás nem kötelesség volt, hanem a legbelső és legtermészetesebb szükséglet.

A házában alig volt könyv. Ha mégis megjelent, vagy elajándékozta, vagy eltűnt. Olvasni nem látták. Mégis mindent és mindenről tudott, „abszolút hallása” és tökéletes lényeglátása volt minden irodalmi, művészeti, kulturális vagy politikai eseménnyel kapcsolatban. Ezt nevezik a zseni ösztönének. Egyszer, egy enteriőrrel szóló kiadványt lapozva így szólt: „*Nem azzal kezdték és nem is azzal fejezték be, amivel kellett volna. Diogenész a jó kezdet. Diogenész hordója - a legjobb enteriőr. A befejezés pedig a Kongresszusi Palota.*”

Az 1968-as események kapcsán egy moszkvai minisztériumi filmesztétának megjegyezte: „*Filmet csinálni ez az ország nem tud. Jobban megy maguknak a tankos bevonulás idegen fővárosokba.*”

Egy pártcsinovnyikot, aki mecénási hangot próbált megütni vele szemben, így szakított félbe: „*Megírhatja nekem a forgatókönyvet. Úgyis átirom.*” Egy sznob dámával, aki „szellemi vezérért” jött hozzá, imígyen beszélt: „*Hány szobás a lakása? Öt? Vegyen föl albérlő diákokat. Majd takarítják a mellékhelyiségeket!*” Türelmetlensége a falssal, megjátszottsággal, közönségességgel szemben durvává, provokálóvá tette. Paradokszonjai, fintorai, gesztusai, parodizálásai állandó színpaddá tették az őt körülvevő teret a jelenlevők nagy örömeire vagy bánatára. Ha valaki felvette volna „*élete filmjét*”, talán a legjobb alkotásával lennének gazdagabbak.

Mindenben a szépet kereste. Gyermeki őszinteséggel tudott örülni egy szép szobabelsőnek éppúgy, mint egy választékosan megterített asztalnak, egy csokornak vagy látszólag véletlenszerűen egymás mellé került tárgyaknak, melyekbe belelátta saját kompozícióját - így születtek kollázsai, rajzai, metaforái. Nemcsak a szép tárgyak vonzották. Áhítattal imádta a szép embereket. Gyakran csalódott bennük. Erősen

vonzották a régiségek, gyakran vett és cserélt ilyesmit (családi hagyomány volt ez), még gyakrabban ajándékozott antikvár dolgokat mindig személyre szólóan.

Koncepciók perében ezt a vonzalmát nem a művészember lelki szükségletének tekintették, hanem kompromittáló büntetőjogi kategóriának. Ember volt, nem angyal. Gyenge is meg „nehéz” is. Főleg a feltetteinek, akikkel nem sokat teketóriázott. Ugyanis csak az emberi jóság, szépség és tehetség előtt hajtott térdet. A „jóság” és „szépség” voltak az általa leggyakrabban használt szavak, ha olyan emberekről szólt, akik valamivel kiérdemelték ezt. Az életmódjában - minden improvizáció és káosz mellett - volt valami rituális. Mindent ösztönösen szertartássá változtatott, amitől a leghétköznapibb dolgok szépséget és magasabb értelmet nyertek.

Ezt a szovjet hatalom számára nemkívánatos személyt ki kellett iktatni. Nem hagyták alkotni, amit létrehozott, azt ideológiai szempontból cenzúrázták, majd két alkalommal is megismerhette a szovjet büntetés-végrehajtás „áldásait”. A kiiktatása nem volt egyszerű: hosszú, szisztematikus és kitartó. A már nemzetközi hírű filmrendezőt, akinek minden sóhaja aranyat ért, hagyták filmstúdiók és minisztériumok között sikertelenül vándorolni elképzeléseivel... Amit ennek ellenére megalkotott - ma már a világ filmművészetének gyöngyszemei, sajátos, semmivel sem összehasonlítható alkotások: *„Az elfelejtett ősök arnyai”, „A gránátalma színe”, „A szurámi vár legendája”, „Asik Kerib”, „Piroszmani”.*

Forrongó energiái és kiapadhatatlan képzelőereje kiutat keresett minden módon. Színházi elképzeléseit, az opera megreformálását, a gyermekszínházról szóló elképzeléseit nem realizálhatta. Novellákat írt, melyek nem jelenhettek meg. Ha később sor került mégis rá, csak külföldi kiadásban, a Tengerentúlon. Nem engedték, hogy önmaga legyen. Valójában azt sem engedték volna legszívesebben, hogy legyen. Tudták, a zseni számára az egyetlen létezési mód - az alkotás. Megfosztani ettől, egyet jelentett az élettől való megfosztással.

A megvalósíthatatlan álmok halálosan gyötörték, hiába próbálta humorral vagy különccséggel palástolni keservét. És mivel alkalmatlannak találtatott a kompromisszumkötésre, következett a fizikai megsemmisítés: börtön és láger. Öt év köztörvényesek között, akiknek javarésze olvasni sem tudott, és akik nem akarták elhinni, hogy ő a nagy filmrendező... Öt évet töltött poloskák és tetvek, éhezés, provokációk, lágerbeli terror és megaláztatások között. Félholtan jött vissza. Új letartóztatás várta, de ez már nem Kijevben, hanem Tbilisziben. A per egy színjátékhoz hasonlított. Paradzsanov volt a főhőse és a rendezője egyszemélyben. Szabadlábban nem volt lehetősége rendezni ugyanis. A nemzetközi közvélemény nyomására szüntették meg a pert, de addig is előzetes letartóztatásban tartották.

Élete utolsó éveit nagybeteg az atyai házban töltötte Tbilisziben. A grúz filmstúdió befogadta. Nagy lelki fellendülés következett, ami nem volt összhangban fizikai állapotával.

1988-ban Örményország is kezet nyújtott nagy fiának. Ekkor állították ki először képzőművészeti alkotásait az Örmény Népművészeti Múzeumban. A földrengés elodázta az önálló múzeum építését, így halála után egy évvel nyílt meg 1991-ben *Jereván Dzoragüh* negyedében. Amennyit megélhetett ebből, a tbiliszi családi házból elszállították az otthoni berendezés részét képező régi bútorokat és használati tárgyakat a jereváni helyszínre. De Ő már nem érkezett meg oda...

A múzeum alapanyagát 600 tárgy képezi - festmények, rajzok, kollázsok, babák, jelmezek, díszletek, filmeszkizetek, levelek, dokumentumok, fotográfiák, kéziratok. Csodálatos helyen áll a ház a Szent Szárkisz templom szomszédságában. Titokzatos az ódon belső udvar, csipkésre faragott erkélyével az Ararát néz szembe, megannyi rejtély minden tárgy ebben a gyönyörűen berendezett emlékházban. Sok kiállított alkotás szó szerint könnyből és vérből fogant a kor szovjet javító-munkatáborában. Mégis belengi valami mesebeli báj, végtelen fantázia és játékoság. Egy sokat szenvedett nép gyermekének derűje minden sötétség és kínszenvedés ellenére.

Halála előtt nem sokkal két fiatal szakmabeli hódolója utazott Tbiliszibe, hogy találkozzon a Mesterrel. A hivatalos intézmények nem tudták (vagy akarták) megmondani, hol lehet megtalálni. Lehetetlenre vállalkoztak: a közel kétmillió fős városban a járókelőktől kérdezték meg, hol lakik Paradzsanov. Az első szembejövő fiatalasszony tudta: a Kata Mechi utcában. Amikor egy arra jövő öregembertől tudakolták, hol a Kota Mechi utca, rákérdezett, csak nem Maestro Kozmoszhoz jöttek? Hogy miért nevezik így, azt válaszolta: *„Mert nem ebből a világból való!”*

Szárkisz Paradzsanjan, alias Maestro Kozmosz (1924-1990) már csak alkotásaiban él közöttünk. Ember, örmény és zseni volt.

(A szerző a 2005. májusi jereváni delegáció tagjaként látogatott Örményországba.)

* * *

Az „Erdélyi Magyar Évkönyv” 1918-1928 örménymagyar munkatársai

A kiadvány 1930-ban jelent meg, a benne levő adatokat számos helyi munkatárs segítségével gyűjtötték egybe a Trianon utáni Erdély egész területéről. Nevüket és esetenként foglalkozásukat, lakhelyüket közölték. Bizonytalán állíthatjuk, hogy ezek közül örménymagyarok voltak:

P. Arsenius Djendojan lelkész Szamosújvár

dr. Czárán Géza szolgabíró Seprős

Csiki Albert Székelyudvarhely

Dániel Viktor Brassó

Dávid Dezső Kézdivásárhely

Duha Kristóf Szamosújvár

Issekutz Viktor birtokos Erzsébetváros

dr. Kapatán Márton Szamosújvár

Khell István tanár Székelyudvarhely

Mánya Ferenc tanító Csíkszereda

Merza Lukács gyógyszerész Páncélcseh

dr. Meskó Miklós ügyvéd Déva

Placsintár János Torda

Száva Gerő kereskedő Ditró

Urmánczy Jeromos birtokos Toplica

Vertán Sándor Szászrégen

Zakariás Károly tanító Bikafalva

Az ő szorgalmas munkájuknak is köszönhetjük, hogy sok mindent megtudhatunk a korabeli Erdély életéből.

Bálintné Kovács Júlia

* * *

A Fővárosi Örmény Klub mősora Időpont: 2005. november 17.17 óra

I. rész:

17 h: Közmeghallgatás Elnöki beszámoló

II.rész:

17. 30: Az EMBERKATEDRÁLIS - Márton Áron emlékezete (Szemelvények az első örmény vikárius életéből. Előadja: *Várady Mária* színművész)

Helyszín: a Magyarok Háza, Budapest, V. Semmelweis u. 1-3.

A klubestet a XII. kerületi Örmény Önkormányzat rendezi

* * *

Hirdetés

A gyergyószentmiklósi örmény katolikus templomot ebben az évben kívül-belül festjük, amihez a magyarországi testvéreink támogatását is kértük. A közösség nevében ezúton is köszönöm a fővárosi XII. kerületi Örmény Önkormányzat anyagi támogatását. A Jóisten fizesse százszorosán vissza nekik, és segítse őket az örménység fennmaradásában végzett munkájukban.

Dr. Puskás Attila vikárius-plébános

* * *

In memóriám Tutsek Piroska

(1905-1979)

Egy centenárium margójára

„Örömhír, hogy Tutsek Piroskáról, a múlt század neves drámai mezzójáról születésének századik évfordulóján méltó módon megemlékezhetünk, hangját és művészetét ismét megcsodálhatjuk, róla olvashatunk és gazdag képanyagot is láthatunk.

Egy méltó portré született, amiért hálás vagyok és köszönöm mindazoknak, akik segítségemre voltak - különösen *Dr. Szomolányi Gy. Istvánnak* - valamint támogatóinknak, hogy most e sorokat leírhatom, és ezen értékeket Önökkel megoszthatom. Olvashattuk a szép ismertetőn a művésznő fia, *Bogdánfy Géza* szavait szeptember 21-én a Magyar Állami Operaház Székely Bertalan-termében megrendezésre került megemlékezésen és zenei bemutaton. Ezt követően a II. emeleti Tanácsteremben *Boros Attila* megnyitotta a Tutsek Piroska pályáját bemutató emlékkiállítás, amely az év végéig látogatható az előadások szünetében.

Tutsek Piroska hangját élő, de egyben értékes amatőr felvételek örökítették meg csupán. Mindez hozzájárulhatott, hogy mára a stúdió-felvételekhez hozzászokott operarajongók már kevésbé ismerik. Ugyanakkor e felvételek alapozzák meg, hogy most művészetét mégis bemutathassuk.

Tutsek Piroska Brassóban született, 2005. szeptember 3-án lett volna százéves. Budapesten, Bécsben és Berlinben híres mesterektől tanult. 1933 áprilisában debütált a budapesti Operában, azonnal szerződtek. 24 szerző - ebből 6 magyar - 42 művében 54 szerepre terjedt a későbbi repertoár, emellett kitűnő dalénekes, tucatnyi népszerű koncertszóló avatott előadója volt. 1935-ben figyelt fel rá *Erich Kleiber*, javaslatára szerződtette 1937-ben a bécsi Staatsoperhez *Bruno Walter*, és kérte fel, az általa dirigált Don Carlos Eboliájára. 1944-ig párhuzamosan tagja mindkét Operának, közben 1938-39-ben fellépett a Salzburgi Ünnepi Játékokon (*Tannhäuser - Venus, Mesterdalnokok - Magdaléna, Beethoven: IX. szimfónia, Wilhelm Furtwangler és Hans Knappertsbusch* vezényletével). 1940-42-ben már a Milánói Scala színpadán hallhatták: *Respighi: Láng - Eudoxia* (budapesti produkció), majd hamarosan vendégként is fellépett a Parsifal - Kundry és Tannhäuser - Venus szerepében. (Vezényelt *Tullio Serafin és Gino Marinuzzi*).

A II. világháború után az addig töretlen pálya sajátosan alakult, a budapesti Operaház 1948-tól indokolatlanul mellőzte, külföldre szerződnie ekkor már lehetetlen volt. Néhány 1957-es beugrásszerű felvillanás után véglegesen visszavonulni kényszerült.

Ettől kezdve a tanításnak élt, számos tanítványnak adta át relatíve rövid, de rendkívül gazdag pálya tapasztalatait, 1979-ben bekövetkezett haláláig.

Legemlékezetesebb alakításai (a teljesség igénye nélkül): *Carmen, Koncsakovna, Adriana-Lecouvreur - Grófnő, Orfeusz, Laura, Eudoxia, Amneris, Eboli, Azucena, Waltraute, Fricka, Venus, Ortrud, Kundry*. Nagy, minden regiszterben átütő hang, ösztönös muzikalitás, kiművelt technika jellemezték művészetét, mindezekhez kitűnő színészi képesség és ragyogó színpadi megjelenés is társult.

Karmester tablója párját ritkító: *Karl Böhm, Furtwangler, Erich Kleiber, Klemperer, Knappertsbusch, Marinuzzi, M. Rossi, T. Serafin, Bruno Walter*. Kevés magyar énekes állíthatna elő ilyen névsort.

A korabeli nemzetközi elismertségét a kritikák és rajongó levelek mellett mára elsősorban az említett néhány - archív minőségben elfogadható, ugyanakkor zeneileg csodálatos előkerült élő felvétele alapján tudjuk bemutatni. *Don Carlos* (Bécs 1937 -Tódor Mazaroff, Bruno Walter), *Tannhäuser és Istenek alkonya* (Bécs 1943 -Svanholm, Knappertsbusch), *Parsifal* (Milano, Scala 1940-Tullio Serafin) és *Gioconda* (Budapest 1941 - Báthy, Laczó, Székely, Failoni). E felvételek a Discorara gondozásában jelentek meg 2005 szeptemberében.

A most kiadott audio CD, a szeptember 21-től a Magyar Állami Operaházban megnyílt és év végéig nyitva tartó Tutsek Piroska pályáját bemutató emlékkiállítás, valamint a 2005 október közepétől üzemelő és folyamatosan fejlesztett honlap (www.tutsekiroska.hu) méltó módon járul hozzá Tutsek Piroska születése századik évfordulójának megünnepléséhez.

(A szerző a művésznő fia)

Jelenben szólaló múlt
Nagy elődök nyomában Szakács Endre szórványlelkésszel
(2. rész)

A templomot elhagyva újabb sáros utcára kanyarodunk, vezetőnk igyekezetéből érzem, ismét valami fontos látnivaló vár bennünket. És nem csalódom. A falu szépen rendben tartott tájházát tekintjük meg. Ez az alacsony mennyezetű, kéthelyiséges, kis ablakos, kemencés építmény úgy a száz évvel ezelőtti kidei lakóházat mintázhatja - állapítom meg félhangosan. „Nem úgy van az, kedves, javít ki a gondnok, ilyenekben éltek itt még a '60-as években is.” Meglepettségemet nem tudom leplezni, csak hosszasan merengek a bent és kívül látottakon...

Múltból a múltba érkezünk, amikor *Kosztá Eszter* nénihez látogatunk el. Ő református vallású, de az egyetlen olyan ember a mai Kidében - árulja el vezetőnk, aki még ismerte *Nyíró Józsefet*. A 92 éves néni két nagy háza tornácán üldögélve találjuk.

- Abban a házban, ott, velem szemben laktak Nyíróék, épp a múltkor jártam arra.

- Tetszik emlékezni még Nyíró Józsefre?

- Hát persze, hogy emlékszem. Nagyon jól emlékszem rá, itt élt közöttünk, ismerte mindenki. Egy öreg malmot vett meg, amit aztán feljavított, édesapám is öröklöttes nála. Itt, nem messze, a Kópadon volt a malom, a nagy fűzfa mellett kellett letérni - mutat rézsútos irányba.

- Milyen ember volt Nyíró József?

- Kisiskolás voltam abban az időben, amikor ő itt élt, de arra emlékszem, hogy szerették az emberek. Meg arra is, hogy nagyon nagy szegénység volt akkoriban. Ők is szegényen éltek. Olvastam a könyvét is, amelyikben leírja: éjjel vadászott, hogy valamilyen táplálékot szerezzen. Arra emlékszem még, hogy a lánytestvére is itt élt, a faluban, Török Akos vette feleségül.

Eszter nénitől és Horváth gondnok úrtól elválva nem kerülhetem el kíséremnek szegezni a kérdést:

- Érez-e valamilyen lelki rokonságot a mai kidei katolikus pap az íróvá lett előddel?

- Igen, vannak párhuzamok közöttünk: Nagyszeben, katonai lelkészség, kidei plébánosság, székelyföldi származás, az emberek szeretete (de ezt nem merem hangsúlyozni, mert öndicséretnek tűnhet). Nyíró József nagyon sok mindenben ment keresztül papsága 12 éve alatt. Tisztelem benne, hogy becsülettel végezte szolgálatát azokban a rettenetesen kemény háborús időkben is, sokat küzdött híveiért és velük együtt. Ám olyan értelmes embernek, mint amilyen ő volt, nagyon nehéz lehetett Kidében élni. S valóban csak úgy lehetett, ha az a nagy szeretet fűtötte, amit a könyvében megjelenít. Tényleg mindenkinek a mindene volt. Tisztelte az egyszerű embereket, és fájt neki azok fájdalma. „*Nálunk pap-járás van*” - mondja a regényben a Nyírót először Kidébe vivő református fuvaros. Merthogy keveset időztek itt a katolikus papok. Én sem tudom, meddig bírnám itt ki. Szamosújvárról kijárni egészen más, mint itt élni. Nyíró nagyon szerette az öregeket, nekem már csak ők maradtak. Az irántuk érzett szeretetet méltán tanulhatom tőle. Azért mégsem érzek feltétlen lelki rokonságot vele, ő nem hivatásból lett pap, én pedig megkaptam a hivatás kegyelmét, amiért hálával tartozom.

Kidéből Válaszút felé tartva jó ideig nem szólunk egymáshoz. A felidézett emlékeket hagyjuk hatni, vagy az elmúlásra ítélt érték fölött szomorkodunk, nem is tudom...

„Itt lakik a választúti kicsi Jézus!”

- A választúti filia mindenkor a bonchidai egyházközséghez tartozott - törli meg a csendet *Szakács* plébános. Eleinte az út melletti Bánffy-kastély kápolnájában tartották a szentmisét (mert a többségében református báró-családban voltak katolikusok is), s valamikor a múlt század elején sikerült kis kápolnát építeni az ottani kevés hívő részére. A pontos évszám sehonnan sem nyomozható ki, de az építkezés körülményességére sikerült fényt derítenem a bonchidai régi levelek alapján. A plébános többször kért segítséget a püspökségtől ilyen célra, de a benyújtott terv használhatatlanságára vagy nagyobb egyházközségek építkezésének támogatására hivatkozva nem kapott. Ezért valószínűleg más forrásokhoz folyamodott, és bejelentés nélkül épített. Püspöke más helyről szerzett tudomást arról, hogy Válaszúton új miséző hely létesült. A telket minden bizonnyal a báró adományozta az egyháznak.

- Ma nyolc hívem van a Kolozsvárt Szamosújvárral összekötő főút mentén fekvő Válaszúton. Ott még nem kereszteltem, csak temettem. Nagyon fájdalmas ott a temetés. A fiatalok vagy a környékbeli váro-

sokba költöztek, vagy Magyarországra telepedtek ki, így utánpótlásban nem is lehet gondolkozni. Esetleg a városból visszatelepülőkkel tud növekedni a létszám a szórványban, de erre már inkább csak a nyugdíjas korúak vállalkoznak. Válaszúton havonta egyszer van szentmise, Bonchidán kétszer. Néhány bonchidai vállalja, hogy eljön velem a választúti szentmisére, fordítva ez sajnos nem működik. Ők úgy értelmezik, hogy van saját kápolnájuk, s akkor minek menjenek más templomába? Az az övék, az ő szentmiséjüket ott kell bemutatni. Nem is lehet panasz, hoznak áldozatot a kicsike templomért. A nagyobb ünnepeket persze náluk is szentmisével ünnepeljük.

A főútra kanyarodva hamarosan szembeűnik az említett kis kápolna. - „*Ott lakik a választúti kicsi Jézus!*” - parafrázálja vezetőm jóbarátja mondását. Egyszerű építmény, de egészen biztos, hogy a „kicsi Jézus” itt is ugyanolyan „jól érzi magát”, mint a nagyvárosok dómjaiban. A kevéske katolikus ember felkeresése helyett itt inkább Wass Albert szülőhelyének, a kápolnával szinte szomszédos, (kívülről) szépen rendben tartott Bánffy-kastély megtekintése mellett döntünk. Lehetőséget viszont nem kapunk rá, bárhogy is kérleljük a sérült gyermekek iskolájává alakított épület egyenruhás őrét, szigorúan a polgármesteri hivatalba irányít: csak ott adhatnak engedélyt a belépéshez, még akkor is, ha csak az udvaron akarunk sétálni...

A megalázó eljárás sehogyan sem tetszik nekünk, és szinte „elkerülhetetlenek” látjuk az egyszerűbb megoldáshoz való folyamodást... Szégyen, nem szégyen, a pap maga vállalja, hogy bemászik a nagy keret szegélyező drótkerítés egyik nyílásán. Pillanatok alatt belül terem és hamarosan a kastély udvar felőli oldaláról készített fényképekkel tér vissza. A kaland azért némileg elvette az író szülőhelye előtti tisztelgésünk áhítatát. Emlékezni, és nem bosszankodni jöttünk ide - állapítjuk meg egybehangzóan.

Szakács plébános aztán a helyi református paphoz „irányulva” menti meg a helyzetet, ő sokat tud az itteni múltból.

- Híveimet nem érinti meg igazán, hogy Wass Albert szülőfalujában élnek - mondja kísérom, míg a paplakhoz érünk.

- Igaz, az író egészen kicsi gyermekkorában elkerült innen. A szülei korán elváltak, és őt az édesapja vitte magával a mezőségi Szentgotthárdon lévő kastélyukba. Válaszútról nem is igen emlékezik meg írásaiban, *Gotthárdot*, s a szomszédos *Cegét* viszont annál többször említi. Azok a helyek sincsenek messze, Szamosújvártól 20 kilométerre lehetnek, a másik irányban.

Vajda Dezső lelkész jó kollégaként üdvözlí paptársát és készségesen beszéli el, amit a választúti „nagy múltból” tud. - Válaszút 1370 óta a Bánffyak birtoka. Országút-menti kastélyuk több szakaszban épült, mai formáját a XIX. század második felében élt Bánffy Ádám alatt, illetve a század fordulóján érte el. Az említett főúrnak művészi hajlamai voltak, saját műtermében fadomborműveket és porcelánfestéssel dekorált tárgyakat készített. Keze ügyességét dicséri az a domborműves, színes cserépkályha, amelyik még ma is megvan a kastélyban. Ő Wass Albert őse volt. Wass Albert születésével kapcsolatosan itt-ott tévesen írnak. Sokan tévesztik össze Válaszutat az író későbbi lakhelyével. Márpedig ő itt született a szép Bánffy-kastélyban. Édesanyja, Alili (Ilona) Bánffy-lány volt. Sajnálatos módon nincsenek meg az 1957 előtti anyakönyveink, onnan kideríthető lenne, hogy itt is keresztelték-e. Ha ez bebizonyosodna, nyomban állítanánk egy emléktáblát ezen esemény tiszteletére a templomban. Máshol sajnos nem lehet, mert Wass Albertet még mindig háborús bűnösként tartják számon Romániában. Tavaly hunyt el az az idős hívem, Anna néni, aki még emlékezett azokra az időkre, amikor az író szülei elváltak. Az édesanyja talán öngyilkosságot is megkísérelt, így az apánál maradt a kis Albert. Egy-két éves lehetett ekkor, így nem sok emléke maradhatott Válaszútról.

-A választúti Bánffy család talán kicsit masabb volt, mint a többi...

-A bonchidai Bánffyakkal ellentétben, a választúti Bánffy-ág nem volt jó viszonyban a református egyházzal. Az 1850-es években egy egyházi iskolai telek kapcsán veszttek össze az akkori lelkésszel, és talán ekkor vontta meg a bárói udvar a támogatást az egyháztól. A rossz viszony miatt valószínű, nem itt keresztelték lányuk, Alili fiát, a kis Albertet.

De nemcsak a református egyházzal, a bonchidai Bánffy családdal is állandóan vitában álltak. Az a család egészen más volt. Bánffy Miklós egyházmegyei főgondok folyamatosan támogatta egyházközségét is, itt nem volt ilyesmi. Az utolsó Bánffy, Dénes 1945-ben menekült el innen, a '60-as évekig Kolozsváron élt nagy-nagy szegénységben.

A parókia kapujában a múltból a jelenbe fordítja át a szót Vajda tiszteletes. A szemközti egyszintes, páraplakos házra mutat, amelyben I-IV. osztályos iskola működik:

- Most itt és egy másik épületben tanulnak magyarul a szórvány magyar kisiskolásai. Ha az új törvény lehetővé teszi a felekezeti oktatást, a ház mögötti telken újabb iskolát készülünk építeni. Aztán össze kell szedjük a környék magyar gyermekeit. Endre - fordul oda paptársához -, mert olyan is van közöttük, aki még a nevét sem tudja leírni az anyanyelvén!

A felszólításhoz az autóban fűz magyarázatot útitársam. Mondandóját illusztrálандó meg is állítja autóját a Kolozsvár felé vezető út jobb oldalán lévő Kallós-kúria előtt.

- Válaszútnak ma a *Kallós Zoltán* által létrehozott alapítvány segítségével működtetett szórvány-bentlakás szerez nevet leginkább. A szórvány I-IV. osztályos magyar gyermekei hétközben itt laknak, innen járnak a helyi iskola magyar osztályaiba tanulni. Dicséretes, szép dolog ez. A másik oldalról nézve viszont elgondolkasztató, hogy ezek a gyermekek a hét öt napját szüleiktől távol töltik. A szülői szeretet sem pótolható. De ez valami olyan megoldás, mint mikor a kisebb és nagyobb rossz közül az ember a kisebbik rosszat választja.

A Kallós-kúriában nyaranta csángó gyermekeket is tanítanak, az előbbiekkal szemben ők katolikusok, így engem szoktak hívni, hogy hittanórát és szentmisét tartsak nekik. Szép élmények ezek.

Emlékezetekben élő „erdélyi Versailles”

Szamosújvár felé indulva az útról jobb felé térünk le Bonchidára. Jól látszik, hogy az előzőeknél nagyobb településre érkezünk. A községet országhatárokon túl is híressé tevő hatalmas Bánffy-kastély megmaradt épületrészei messzire látszanak. Az áttanulmányozott leírások alapján valahogy másabbnak képzeltem a települést.

A központba vezető főutca mindkét oldalát rendezett portájú, egyszintes házak szegélyezik, ugyanúgy, mint bárhol a vidéken. - Amikor Bonchidára költöztem, és a lakosok száma felől érdeklődtem, azt mondták, „800 füst van a faluban”... Ennek alapján körülbelül 3000 lélekre lehetett gondolni. A katolikusok száma - a választóiakkal együtt - jelenleg 47 fő. Ezek között vannak romák is, legtöbbszörüknél - jó esetben - a keresztelestől és a temetésből áll az egyházzal való kapcsolat, a két esemény között nemigen történik semmi. Próbáltam pasztorálni őket, nem jártam sikerrel. A hegedűről és még egy-két, őket érdeklő dologról tudunk beszélgetni, Istenről már nem.

Sajnos a katolikus közösség itt is elöregedett, alig van fiatal. Egyetlen kislány, Katica, jár ministrálni a szentmisékre. A székelyföldi helyek egyikén-másikán megszokott a 200-300 fős elsőáldozás, a tömeges gyónás-áldozás csak utópia. Itt még kántor sincsen. Ha kezdem az éneket, akkor folytatják, ha nem kezdem, nem énekelnek, csendes misét mutatunk be. De ennek a kicsinek is lehet és kell öröme. Elsősorban a személyes kapcsolatok az értékesek, ilyenek ápolására viszont a nagy közösségekben nem nyílik lehetőség. Örömmel szolgál az is, hogy a templom rendben van, s ez *Kovács Árpád* elődömnek köszönhető elsősorban, ő nagyon sokat dolgozott rajta.

Folytatjuk

* * *

„Erdélyt nem lehet elfelejteni. Ki tudná elfelejteni Erdélyt? Még az idegen se. Még azok is emlékeznek Erdélyre. S különösen, ki ott nőtt fel kisgyerek korától kezdve Erdélyben, az olyan erdélyi, hogy annál erdélyibb már nincs.”

Wass Albert

* * *

Franz Werfel

A Musza Dagh negyven napja

Már a cím jelzi, hogy a *Musza Dagh*, Isten kiválasztott hegye, *Mózes hegye*, a földi paradicsom a regény legfontosabb helyszíne. Musza Dagh szülöttjeit az ádáz török kormány rendeletekkel kiűzte otthonaikból, a halálba deportálta. Úti cél a sivatag volt, melyet viszont soha nem értek el. Ennek következményei mindmáig vannak. Azóta sem ismerik el a török kormányok e gáztettet. Ezeknek a deportálásoknak idejéből emel ki negyven napot az író.

Franz Werfel e regényének felületes ismeretében az olvasó arra gondolhat, hogy egy a sok jajveszékélő holokauszt-regény közül. Ha azonban elolvassa, feleszmél a holokausztoktól megcsömörölt, zsidó jajveszékélésektől, másság dicsőítésétől szelektív hallásúvá vált ember is, hogy ez a könyv az igazi holokausztról szól. Örömyként írja le az örömy nép kegyetlen sorsát, végül mindig egy ősi örömy verset idézve válaszol a fölmerülő kérdésekre:

**„Elmúlnak a bánat napjai egyszer,
Mint téli napok, úgy jönnek és mennek.
A fájdalmak sokáig nem időznek,
Mint bolti vevők, úgy jönnek és mennek.”**

De ez a könyv nem azért csodálatos, mert leírja az örményüldözést. Nem is ezért nevezem a regényt igazi holokauszt-regénynek. Ez a regény népek tragédiáit, a világ tragédiáját, holokausztját írja le. Nem teszi a törököket kollektív bűnösökké, sőt bemutatja a török tragédiát is, amely nem egyedüli. Hogy a nemzet erkölcsét, mentalitását milyen súlyosan sebezte meg a modern kor.

A regény világbarát, megtanítja az „ellenséget” nemcsak becsülni, de szeretni is. Leszögezi, megvilágítja az olvasó számára: minden nemzeti követelőzés csak gyűlöletet szít, míg vissza nem tudunk fordulni a világháborúk előtti időkhöz, és a régi alapokra új jövőt el nem kezdünk építeni. Gyakran említi a világháború egyetlen bűnösét, a kor betegségét: azt a bizonyos személytelen szervezett nemzetállamot. Nemzetek nem tehetők felelőssé az akkor történelemért, viszont az államok felelőssé tehetők mai napig is az egyes nemzetek elnyomásáért, mások felbujtásáért, területek nemzetiségi arányának megváltoztatásáért. Az államoknak, kormányoknak az országért, a benne élő nemzetiségekért kell felelniük. A nemzetállamra való törekvés, maga a nemzetállam már önmagában kihívás - amennyiben az elterjedt német nemzetfogalmat követjük, ellentétben Széchenyivel, aki a francia nemzetfogalmat tartotta helyesnek. A regényt az sem tudja letenni, aki nem érez nemzete iránt kötődést és „unja a politikát”, hiszen az elszigeteltségről, ki-közösítésről, emberi érzésekről, gondolatokról, szerelemről is olvashatunk benne.

Zsigmond László
(Megjelent az Erdélyi Napló 2005. szeptember 6-i számában)

* * *

Rendkívül nagy érdeklődés mellett vetítették le október 20-án a Fővárosi Örmény Klub programjaként **Franz Werfel: A Musza Dagh negyven napja** című regénye alapján készült **Ararát című filmet**.

A néző - időutazást téve - egy a filmben szereplő film forgató csoport jóvoltából bepillantást nyerhet az 1915-ben történt örmény genocídium rémtetteiről. Ártatlan örmény emberek vére hull, egészséges, fiatal nőket égetnek meg, férjeik szeme láttára erőszakolják meg őket. Miközben a forgatócsoport a múltat kutatja, egy ifjú örmény gyökereire talál...

* * *

Kozma István - Sasvári László

Örmények Erdélyben az 1850-es népszámlálás tükrében

1. rész

Az 1848-49. évi szabadságharc leverése és a Monarchia politikai és közigazgatási átszervezése után Bécs a birodalom valamennyi koronatarományában elrendelte a népszámlálást, amely elsődlegesen - bár nem kizárólag - katonai (hadkiegészítési stb.) célokat szolgált. A történelmi Magyarország esetében Erdélyben, illetve Erdélyen innen, külön-külön szervezték meg s bonyolították le az adatfelvételt, tekintettel arra, hogy 1849 és 1867 között (ismét) elkülönítették egymástól ezeket a területeket. A munkát a katonai és a polgári hatóságok minden településen közösen végezték.

Az 1850-es népszámlálás községenként részletezett nemzetiségi, vallási és nemek szerinti adatai a jogi népességet tüntetik fel. (A jogi népességen azokat kell értenünk, akik illetőségük szerint az adott településhez tartoztak, de esetleg nem is tartózkodtak ott, pl. egy szamosújvári polgár, aki esetleg Békés megyében volt pusztabérlő, Szamosújváron fizetett adót, de Békés megyében tartózkodott.) Később közzétették a települések tényleges lakóinak számát is. Az adatokban és összesítésükben vannak számszaki hibák, de azért egy általános, hozzávetőleges képet kapunk!

Az örmény katolikusok adatait nem különítették el a római katolikusokétól, míg a görög katolikusokét igen. Így nem tudjuk, mennyien voltak az örmény katolikusok, csak azt, hogy mennyien vallották magukat örmény nemzetiségűnek.

Erdélyben 1850-ben katonai közigazgatás volt öt nagy katonai kerülettel. Ezek alkörzetekre oszlottak, s volt még az I. és a II. román ezred területe. Csak az utóbbinál voltak örmények.

Katonai kerület örmények s az általuk lakott települések száma

gyulafehérvári	398	30
kolozsvári	3892	61
nagyszebeni	914	26
rettegi (a kolozsváritól keletre)	685	59
székelyudvarhelyi	2278	49
II. román ezred (Óradna)	22	4

7689 229

A megyerendszert 1867 után vezették be!

Folytatjuk

* * *

Dr. Sasvári László

„Örmény” görögkatolikusok

A mai magyar görögkatolikusok ősei több nemzethez tartoztak. Kutatásaim és vizsgálódásaim során több ízben találtam adatokat örmény ősökre is, akiknek leszármazottai már görögkatolikusok voltak.

Hajdúdorogon sok a **Görög** családnevű. Közülük származott néhai *Görög Sándor* egykori bankigazgató, aki elmondta nekem: mikor Marosvásárhelyen járt, az ottani Görög családnevű örmények úgy fogadták, mint rokont. (Ám ennek fokáról nincs adatom!)

Ha tanulmányozzuk egy-egy család történetét, találunk adatokat, ahol az egyik házastárs görögkatolikus, a másik örmény-gyökerű. A makói görög katolikus temetőben közvetlenül a XIX. sz. közepén épült kápolna homlokzatánál áll egy sírkő: *baraczházi Capdebo Jozefa* (1814-1882). Ott szerepel a férje neve is: *nemes Fejérváry Mihály* (1795-1872). A feleség egyértelműen örmény, a férj családneve pedig igen elterjedt Hajdúdorogon.

Gudenus János az örmény nemesi családokról írt könyvében említi a *Terdik* családot. A máriapócsi iskola tanulóinak névsorában szerepel 1803-ban a 16 éves *Terdik János* és a 11 éves *Terdik Teodor*, Nyíradonyból. (Nemzetiségük szerint románok, persze ezen nem kell csodálkoznunk, mert a nyíradonyi görög katolikusok többsége akkor még román nemzetiségű volt!) Gudenus szerint (könyve 439. oldalán) a család eredeti örmény neve: *Streuni, Struni, Tornik*. Ez a névalak nem szerepel Szongott Kristóf genealógiai művében, így jelentését sem ismerjük magyarul. Nemesi előnevük: *nagysomkuti*. (Ez a falu Szatmárnémeti közelében található.) Nemességüket még 1668-ban kapták I. Apafi Mihálytól. Gudenus nyíraczádi adatot közöl *Terdik Jánosról* (1882-1839), akit görögkatolikus szertartás szerint temettek el. Említ még máshol lakókat is: Debrecen, Brád (Hunyad megye). A hajdúdorogi egyházmegyében három Terdik nevű lelkész is tevékenykedik.

Az adatok számát még szaporíthatnánk, ennyit ízelítőül!

* * *

Bálintné Kovács Júlia

Pillanatképek néhai és mai Aranyosszéken otthonra lelt örmény és örménymagyar családokról

4. rész

Keszy-Harmath Erzsébet (Torda, 1916. augusztus 10.): kertészeti szakíró. Középiskoláit a kolozsvári Marianumban végezte, a budapesti Kertészeti Tanintézetben, illetve a Mezőgazdasági Egyetemen kertész-mérnöki oklevelet szerzett. Szaktanárként működött a soproni Mezőgazdasági Leányiskolában, majd a csiksomlyói és székelyudvarhelyi tanítóképzőben, tanársegédként a kolozsvári Kertészeti és Szőlészeti Kísérleti Állomáson és több mezőgazdasági termelőszövetkezetben.

Első írása a budapesti *Herba* című folyóiratban jelent meg. Önálló kötetei: „Hogyan tartósítsuk a gyümölcsöket és zöldségféléket? Az almástermésűek és csonthéjasok termesztése *Veress Istvánnal, Palocsay Rudolfal és Antal Dániellel.*” Itt jegyzem meg, hogy Veress István és Antal Dániel is örménymagyarok! A Lexikon a szerzőnek 8 kötetét sorolja fel.

Keszy-Harmath Sándor (Torda 1926. március 14.): közgazdasági és demográfiai szakíró. Középiskoláit Kolozsváron a Római Katolikus Főgimnáziumban, felsőbb tanulmányait a Bolyai Tudományegyetem jogi és közgazdasági karán végezte. A Móricz Zsigmond Kollégium tagja volt. A Bolyai Tudományegyetem politikai gazdaságtani tanszékén asszisztens, majd lektor, tagja az időszerű gazdasági kérdéseket kutató csoportnak. 1957-től Marosvásárhelyen a Tartományi Néptanács tervosztályán dolgozott. A Magyar Autonóm Tartomány gazdasági monográfiája szerkesztőjeként irredentizmussal és szeparatizmussal vádolva állásából eltávolították. A Lexikon részletesen ismerteti munkásságát.

Keszy-Harmath Vera (Kolozsvár, 1950. február 25.): újságíró, rádiószerkesztő. Sándor lánya. Jelentősebb műsorai: Vallomások a szülőföldről. - Bartalis János, Horváth Imre, Kós Károly, Salamon László és mások megszólaltatása 12 részben. Találkozások - Gy. Szabó Béla Dsida Jenőt és Bordi Andrást idézi, Vita Zsigmond Szentimrei Jenőre emlékezik. Élő monográfia - Vista, Torockó, Szék szokásainak népművészetének bemutatása. Rügybontó - közmondás- és népmesegyűjtő verseny. Thália szolgálatában - kolozsvári színháztörténeti dokumentumsorozat az Erdélyi Nemes Magyar Jász Társaságtól a mai Állami Magyar Színházig, munkatárs Saszt Géza és Kötő József. Hangraforgó - Brassó környéki mondák, a brassói újságírás története, munkatárs Szabó Sámuel. Sajnos ezt az ígéretes pályát is kettétörte a halál.

Keszy-Harmath András (Torda, 1924-1997.): festőművész, építészmérnök. Nevét nem a Romániai Magyar Irodalmi Lexikonban kell keresnünk, mert ő a hatalom fekete báránya lett, lévén disszidens. 1924-ben született Tordán, itt abszolvált elemi négy, gimnáziumi hat osztályt. 1940 után Kolozsváron tanult, és a Családi Értesítőtől megtudtuk, hogy 8. gimnazistaként részt vett a budapesti tavaszi tárlaton. Fel is vették a Budapesti Képzőművészeti Főiskola Aba-Novák, Kontuly osztályába. Festőművész képesítést, rajztanári oklevelet szerzett, majd a Budapesti Műszaki Egyetemet is elvégezte, diplomázott az építészmérnöki szakon. Európa több országában dolgozott, főleg francia majd német Svájcban. Gazdag és szakmailag is sikeres életművéből halála - 1997 után - a budapesti Örmény Kulturális Központban akvarell emlékkiállítást rendeztek, ez alkalommal közölték Curriculum Vitae-jét, amelyből idéztem.

E családnak ma már egyetlen tagja sem él Tordán, de jelet hagytak maguk után, nem is egyet. A Kolozsváron újra megjelenő VASÁRNAP katolikus családi újságból idézek, III. évf. 47. sz. 1993. november 21. Az írás címe: Erzsébet-szobor - az édesanya emlékére. Édesanyánk (*Polonyi Erzsébet, Szentpéteri Berta lánya - szerk.*) nagyon szerette a tordai plébánia templomot. Életének nagy s szent emlékei kötődtek hozzá: kereszteltetése, elsőáldozása, bérmlálása, házasságkötése, gyermekeinek keresztelése. Mi gyermekei elhatároztuk, hogy Arpádházi Szent Erzsébet tiszteletére - akinek nevét édesanyánk viselte - szobrot állítunk.

A szobrot *Kósa-Huba Ferenc* alkotta. Szívesen vállalkozott a feladatra. Azt mondta: „Végre valaki templomi szobrot is rendel.” ...*A szoborból belső összhang árad. Szeretetet, gyöngédséget, finomságot, segítőkészséget tükröz. Ugyanakkor hitvallás is, hogy e nyomorult, széthúzó világot cselekedeteinkkel szebbé, boldogabbá lehet tenni.*”

1983-ban avatták fel a szobrot, azóta is ott díszlik a tordai templom gótikus Mária-oltárán.

Keszy-Harmath András külön is adózott Édesanyja emlékének. Szent Erzsébetet úgy festette meg, hogy édesanyjuk arcvonásait hordozza. Előtte a gyermek Jézus, és saját kisfia, a későbbi Keresztelő Szent János. Ez a kép is a tordai plébániatemplomban látható.

Nem biztos, de lehet, hogy a nagy család erkölcsi és anyagi segítsége nélkül a Trianon után Tordán maradt Hatmath család gyermekei nem futottak volna be ilyen életpályát.

Megérdemlik a Hatskuj Tutsek Nemzetség azon tagjai, akiknek neve fennmaradt e meglévő Családi Értesítőben, hogy mi is megismerjük őket: A családi alapan a legutóbbi, 1941. évi április havi kimutatás óta az alábbi változások történtek: 1. *Adományok: Potoczky István 10.-, Zakariás János 5.-, dr. Arz Vilmos 5.-, Tábori Róbertné 2.-, Spanyol Gézané 5.-, dr. Miron Zoltánné 2.-, ifj. Tábori Róbertné 2.-, Tábori Róbert 2.-, Pümkösty Ferenc 5.-, Stokker Erzsébet 2.-, Jeddy Péter 3.-, dr. Zakariás Árpád 2.-, Zakariás Klári 1.-, Jakabos Margit 2.-, dr. Potoczky Gerő 10.-, Páll Zoltán 10.-, Potoczky István 1.-, dr. Zakariás János 10.-, Velits Miklós 5.-, dr. Dániel Dezsőné 2.-, ifj. Tutsek Jenő 2.-, Zakariás Irma 1.-, Finály Lajosné 2.-, Spanyol Géza 1.-, dr. Zakariás Jánosné 5.-, dr. Albert Sándor 15.-, özv. Henter Pálné 3.-, dr. Miron Zoltán 3.-, Pümkösty Ferenc 5.-, Lengyel Istvánné 2.-, gyűjtés vacsora alatt 19.36, külön adomány 24.*

Aradi Vértanúink emlékezete

Issekutz Sarolta, az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület elnöke idén is ellátogatott Aradra, hogy tiszteletét tegye az egykor ártatlanul kivégzett aradi Vértanúk emléke előtt. Október 6-án Aradon a Szabadság szobornál, valamint a vesztőhelyen koszorúzott ittebei és eleméri Kiss Ernő altábornagy Aradi Vértanú leszármazottainak csoportja.

Az erdélyi gyökerű örménymagyarok évszázadok óta őrzik hitüket, ennek tanújeleként minden évben, október 6-án, vagy az azt megelőző napok egyikén elzarándokolnak Aradra, a kivégző osztag helyszínére. Akik pedig csak gondolatban tehetik tiszteletüket az aradi vértanúink emléke és sírhantja előtt, itthon, a gyásznapon emlékeznek a tragikus körülmények között elhunyt testvéreinkre.

Az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület elnöke Kiss Ernő és Lázár Vilmos magyarörmény vértanúink emlékére helyezte el a szokásos árvalányhajas - fűzfavesszős - nemzeti szalagos koszorút az Emlékműnél.

Az Aradi magyar napok rendezvénysorozat keretében Issekutz Sarolta és kísérete október 5-én részt vett a Kultúrpalotában rendezett emlékhangversenyen. Mozart Requiem-jét az Aradi Filharmonikusok és a Debreceni Kodály Zoltán Kórus adta elő.

Október 6-án gyászmise hangzott el a kivégzettek emlékére a Minorita templomban. Szentbeszédet mondott Ft. Böjte Csaba OFM. Ezt követte a koszorúzás a vesztőhelyen, majd délután tisztelegtek a Szabadság szobornál. A többnapos rendezvény este a Belvárosi református templomban záródott. Felemelő ünnepségsorozat részesei lehettek a résztvevők. Köszönet érte a rendezőknek.

M

Fejér György János

Kiskunmajsa

*Mi Atyánk a mennyben,
ki vagy Örmény Isten,
az, kit azért áldunk,
hogy áldjon, segítsen,
hogy életet adjon,
ha nekünk már nincsen,
Te, kit mi előlünk
annyi alku elrejt,
fogadd palotádba
s éltesd Pongrátz Gergelyt!*

*Bizony, Pongrátz Gergely
nem küzd már s nem áldoz,
térdre, Barátaim,
de csak az imához!*

*Magyarok Istene,
az ki most szegényen
tengődsz kirekesztve
égi faluvégen,
látod, ölnék minket,
nem küldsz kardot mégsem,
Te, ki hatalmas vagy,
Mit már néped sem sejt,
fogadd seregedbe
s éltesd Pongrátz Gergely!*

*Pongrátz Gergely állta,
mit a sorsunk rámért,
s odaadott immár
mindent a Hazáért.*

*Ötvenhatra föntről
fog eztán vigyázni –
lovagolj elébe,
Csaba kiskirályfi,
öleld őt magadhoz,
szíved neki tárd ki:
a hunnak, székelynek
Gergely több, mint rokon,
tanítsd meg őt járni
fényes csillagokon.*

*Ha magyar hazánknak
nemcsak szánkon lesz hely,
hogyha küzdünk érte,
velünk harcol Gergely,
az építő Gergely.
Ha egy akarat lesz –
most csak sok harag van -,
győzünk, Barátaim,
miképp ötvenhatban,
örök ötvenhatban!*

* * *

„Az igazság erő nélkül tehetetlen, a hatalom igazság nélkül zsarnokság.”

(Pascal)

„Inkább magyarul meghalok, mint másképp élek.”

(Széchenyi István)

* * *

Örmény szentek

November 4., május 7.

Zedazneli Szent JÁNOS (+580 körül) alapító

Azon 13 szír atya egyike, akik a hagyomány szerint az ifjabb Oszlopos Szt. Simeon áldásával hithirdetőként érkeztek az országba, és monostorokat alapítottak. Ő maga Zedan-hegyről kapta nevét. Számos tanítvány csatlakozott hozzá, akik további monostorokat alapítottak: Martkofí Oszlopos Szt. Antal, Szt. Dávid remete, aki egy Tbiliszi környéki barlangban élt, Szt. József, Alaverdi archimandritája, Szt. Illés diakónus, Dtzilkani Szt. Jesszé püspök és Szt. Habibos, Nekreszi püspöke. - "A XIII. szír szent atya" emlékünnepe szerepel a bizánci-szláv liturgiában.

November 13.

Szent HABIBOS, Nekreszi püspöke, VI. századi vértanú „A 13 georgiai szentatya" egyike. A X-XI. századtól Zedazneli Szt. János tanítványának tartották. Első életírása feltehetően a VII. században keletkezett.

Abban a korszakban élt, amikor Georgia keleti részét a zoroasztrianus perzsák tartották uralmuk alatt (550-580), akik tűz-templomokat építettek. A keresztény püspök buzgalmában vízzel öntött le egy tűzzel lobogó oltárt. Azonnal lefoglák s Kelet-Georgia fővárosába, Mchetánba hurcolták. Elítélték, s azonnal ki is végezték. Néhány keresztény összegyűjtötte földi maradványait: a vértanú tiszteletére hamarosan monostort emeltek.

November 19.

Georgiai Szent HILÁRION (816/22-869/75) remete

Életét négy egymás után készült georgiai nyelvű forrásból ismerjük.

A legrégebbi a XI. század végén keletkezett, egyszerű kronológiai adatokat tartalmaz. Hilarion ötvenhárom éves korában halt meg, november 19-én, szombaton, I. Baszileiosz (867-885) uralkodása, valamint Ignác pátriárka idején.

Georgia keleti, régóta keresztény területét, ahol Hilarion született, már meghódították az arabok. Az ifjúnak tizenöt éves korától a VI. században alapított sivatagi monostor, Garedzha lett otthona. Remeteként élt a remetek között. Amikor pappá akarták szentelni, továbbállt. Elzarándokolt a szentföldre, hét évig Szt. Sabas híres Nagy Laurájában folytatta remete-életét. Benső indításra visszatért hazájába, újjászervezte Garedzha Lauráját, s megalkotta Georgia első cenobita közösségét. 842-845 között, mivel megint püspökké akarták szentelni, néhány georgiai társával együtt elhagyta hazáját. Előbb a bithüniai Olümposz-hegyi, görög nyelvű monostorban állapodott meg, de öt év múlva ismét zarándokútra indult: Konstantinápolyba, hogy lerója tiszteletét a Szent Kereszt ereklyéje előtt, utána Rómába, Szt. Péter és Pál sírjához. Két évig maradt a szent városban. Végül egy számára épült thesszalonikéi monostorban hunyt el. I. Baszileiosz a Szt. Apostolok templomában helyeztette el, Bithüniából pedig elhívta Hilarion még élő tanítványait, s számukra a fővárosban új monostort létesített.

(Megjelent Puskely Mária:

A keresztény Európa szellemi gyökerei című kötetben)

* * *

Meghívó

Szeretettel hívjuk és várjuk

Örményországban jártunk.

Az örmény népművészet című kiállítás megnyitójára

Időpont: 2005. november 10-én (csütörtök) 17 óra

Helyszín: Marczibányi Teri Művelődési Központ Pillanat Galériája

Cím: 1022 Budapest, Marczibányi tér 5/a.
A kiállítást megnyitja: dr. Issekutz Sarolta elnök
Közreműködnek: Szabó Anikó és Flórián Antal színművészek
Kátainé Szilvay Ingrid énekművész
Kóstoló az örmény gasztronómia finomságaiból.
Mindenkit szeretettel vár a rendezők nevében dr. Issekutz Sarolta elnök
A kiállítás november 22-ig látogatható, naponta 9-19 óráig.
A kiállítás támogatója: Budapest Főváros Önkormányzata
Kisebbségi, Emberi Jogi és Vallásügyi Bizottsága
A kiállítást rendezte: Budapest Főváros II. kerületi Örmény Kisebbségi Önkormányzat
és az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület

* * *

Rövid hírek

Az Országos Örmény Önkormányzat „Örmény nyelv és kultúra” címmel tanfolyamot indított 2005. október 2-án (vasárnap) du. 16 órától. Helyszín: a hideg idő beálltáig a Fővárosi Örmény Önkormányzat klubterme: V. kerület Budapest, Akadémia u. 1. IV. e. 430. A hideg idő beálltától: Országos Örmény Önkormányzat, 1025 Budapest, Palatinus u. 4. (Telefon: (1)-332-3943). A tanfolyam vasárnaponként du. 16 órakor kezdődik.

* * *

Köszönetnyilvánítás

Köszönetet mondunk valamennyi adományozónknak, akik a személyi jövedelemadójuk 1 %-át az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesületnek juttatták. 2005 évben 588.164 Ft-ot utalt át az APEH az egyesület bankszámlájára.

Köszönjük!

* * *

Örményországi látogatás

2005. október 26-tól november 1-ig dr. Issekutz Sarolta elnök és Kátainé Szilvay Ingrid képviselő ismét Örményországban járt. Beszámolónk a következő lapszámunkban olvasható.

* * *

Avilai Szent Teréz Napi búcsú

Sikeresen zárult a Terézvárosi Örmény Kisebbségi Önkormányzat által szervezett Avilai Szent Teréz Napi Búcsú ünnepe Budapest, október 15-én. A könyvbemutatóval és filmvetítéssel tarkított eseményről szóló tudósítást a következő lapszámunkban olvashatják.

* * *

Bálintné Kovács Júlia

Az örménymagyar „Ki-kicsoda” (talán) leggazdagabb forrásmunkájából (1. rész)

A 19. század végén jelent meg a „Magyar írók élete és munkái” jelentős enciklopédikus mű - 10 kötetben, mely *Szinnyei* több évtizedes gyűjtő és szervező munkájának eredménye számunkra, - akik elődeink, a néhai örménymagyarok munkásságát kutatjuk -, felbecsülhetetlen értékkel bír már csak azért is, mert Szongott „*Armenia*”-ját is feldolgozta.

Ízelítőül közlünk néhány szemelvényt, kiegészítve egy-egy megjegyzéssel. A K-betűnél ütöttem fel a lexikont, hiszen *Kabdebó Ferenc* nevével már többször találkozhattunk a Füzetek lapjain, versét is közöltük, melyben március 15-re emlékezik, íme a szemelvény:

Kabdebó Ferenc: jogi doktor és kir. közjegyző

Szül. 1853. márcz. Székelykeresztúron (Udvarhelym.) tanulmányait szülőhelyén, Segesvári és a székely-udvarhelyi főgymnásiumban végezte; azután két évig Budapesten a polytechnikumot látogatta; innét Kolozsvárra ment és a jog és államtudományi karba iratkozott be, ott tett jogtudományi doktorátust, honnan jogi gyakorlatra tért; négy év múlva Budapesten ügyvédi oklevelet szerzett és Brassóban ügyvédkedett, hol a nemzetiségi küzdelmekben szóval és tollal vett részt. Itt neveztetett ki Brassó megye tiszteletbeli tiszti ügyészévé. Négy évi ügyvédi gyakorlat után kineveztetett Fogarasra kir. ügyésznek, hol a magyar állameszmének, mint megyei törvényhatósági tag és mint a cultur-egylet alapító tagja szószólója volt. 1894. óta pedig kir. közjegyző Maros-Vásárhelyt.

Belmunkatársa volt a kolozsvári *Ellenzéknek* és a *Kolozsvárnak*, hol vezércikkeket, elbeszéléseket és egyéb cikkeket írt; jogi dolgozatai a *Jogtudományi Közönyben* (1883. Keresetösszesítés, 1884. A jog-ügyletekről, 1885. A brassói kir. járásbírótság, 1886. A perköltségek bírói megállapításához), a *Jogban* (1885. A váltó-óvás fölvételének gyakorlatához, 1888.) és más vidéki szaklapokban.

Munkái: 1. Költemények, Nagyszeben, 1879. 2. Egy szó „a nemzetiségi kérdés állametikai világításban” című röpirathoz. U.ott 1879 -3. Éjek és napok. Elbeszélések. Brassó, 1889.

Két munkája, az 1879-ben megjelentek fellelhetőek a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban is. Az ottani katalógusból tudhatjuk meg, hogy a *Székelyföld* nevű lapban is közölt. Hogy a terjesztésben is részt vett, arra *Tivai Nagy Imre* utalt a régi csíkiakról szóló visszaemlékezéseiben.

És most következzenek a Korbulyok.

Folytatjuk

Az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület folytatja a pénzadományok gyűjtését az erdélyi magyarörmény közösségek részére.

Pénzbeli adományokat az egyesület bankszámlájára is be lehet fizetni.

Bankszámlaszám: Budapest Bank Rt. Királyhágó fiók: 10100792-72594972-00000007

Az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület székhelye: 1015 Budapest, Donáti utca 7/a.

Postacíme: 1251 Budapest, Pf. 70. Telefon: 201-1011, fax/tel.: 201-2401

Elnök: dr. Issekutz Sarolta

ERDÉLYI ÖRMÉNY GYÖKEKEK - füzetek

Az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület havonta megjelenő kiadványa

A kiadványt támogatja a Fővárosi Örmény Önkormányzat

(Budapest, 1054 Akadémia u. 1. IV. emelet 426, telefon: 332-1791) e-mail: fovarosiormeny@startadsl.hu; fovarosiormenyonkorm@startadsl.hu

Nyilvántartási szám: 2.2.4/78/2002.

Főszerkesztő: Frigyesy Ágnes

Felelős kiadó: dr. Issekutz Sarolta

Munkatársak: Dr. Sasvári László, Dr. Issekutz Sarolta, Bálintné Kovács Júlia, Dobó Attila

Szerkesztőség: 1251 Budapest, Pf. 70.

Tel.: (1) 201-1011, Fax: (1) 201-2401

Nyomdai munkák: Timp® Kft.

